کتاب‌شناسی هنر ایران قبل از اسلام

گردآوردهٔ آرین آزموده

www.atharebartar.com

مقدمه

انتشار مراجع معتبر فرهنگی وهنری از زمینه‌هایی است‌که " انتشارات دانشگاه فارابی " بدان توجه بسیار دارد و بر لزومش تأکید می‌کند . دراین مورد ، برنامه‌هایی درازمدت طرح شده که به‌فراهم‌آوردن مجموعه‌های کاملی ازمنابع رجوع درمورد هنرها و دانشهای وابسته به" انسان و محیط" خواهد انجامید.

بدیهی است که کتب مرجع ، بر دوگونه‌اند ؛ مراجع مستقیم و غیرمستقیم . مراجع مستقیم که با مشاهده و مداقه در اصل مدارک و انتشارات مربوط به هررشته تهیه می‌شوند ، طبیعتا" قابل اعتمادترند و میزان خطاهای احتمالی یا تساهلهای اجتناب‌ناپذیر درآنها کمتر است اما نیاز فوری‌ای که به فراهم‌آوردن مراجع اصلی مربوط به مباحث کلی هنر و فرهنگ ایران و دنیا داریم ، شتابی را لازم می‌آورد که ناگزیر ما را به‌سوی گردآوری مراجع غیرمستقیم ــ مراجعی که با استفاده از کتابشناسی‌های موجود تهیه می‌شود ــ می‌کشاند . امیدواریم در مراحل بعدی فرصت و امکان مراجعهٔ مستقیم به‌منابع و مدارک اصیل را برای فراهم‌آوردن کتابشناسی‌ها و مراجع به‌دست آوریم .

گرچه در تهیهٔ کتابشناسی حاضر ، حداکثر دقت و توجه ممکن مبذول ، و از مهمترین منابع موجود سود جسته شده است ، " انتشارات دانشگاه فارابی " تصمیم گرفت آن را به‌صورت افست چاپ کند و در معرض امعان نظر ونقد صاحبنظران و متخصصان قرار دهد . طبعا" با سودجستن از اظهارنظرها و نقدهای سازنده ، چاپ نهائی کتاب انتشار خواهد یافت .

www.atharebartar.com

فهرست مطالب

پیشگفتار	یک
۱ـ هنـر	۱
الف . کلیات	۱
ب .	۹
۱ـ هخامنشی	۹
۲ـ اشکانی و سلوکی	۱۰
۳ـ ساسانی	۱۰
ج .	۱۱
۱ـ آذربایجان	۱۱
۲ـ سیستان	۱۲
۳ـ شیراز	۱۲
۴ـ لرستان	۱۳
۵ـ مناطق دیگر	۱۳
د . متفرقه	۱۵
۲ـ باستانشناسی	۱۷
الف . کلیات	۱۷
ب .	۲۰
۱ـ هخامنشی	۲۰
۲ـ ساسانـی	۲۰
ج .	۲۱
الف . ایـران	۲۱
۱ـ آذربایجان	۲۱

www.atharebartar.com

۲ـ بیستون	۲۱
۳ـ تخت جمشید	۲۲
۴ـ تخت سلیمان	۲۲
۵ـ چغامیش	۲۲
۶ـ حسنلو	۲۳
۷ـ ری	۲۳
۸ـ سیستان	۲۳
۹ـ شوش	۲۴
۱۰ـ کنگاور	۲۵
۱۱ـ لرستان	۲۵
۱۲ـ مارلیک	۲۶
۱۳ـ مناطق دیگر	۲۶
ب . ایران خارجی	۲۹
۱ـ آی خانم	۲۹
۲ـ بگرام	۲۹
۳ـ سغد	۳۰
۴ـ هده	۳۰
۵ـ هزارسم سمنگان	۳۱
۶ـ مناطق دیگر	۳۱
ج . غارها	۳۴
۳ـ معماری	۳۵
الف . کلیات	۳۵
ب .	۳۶
۱ـ هخامنشی	۳۶
۲ـ ساسانی	۳۶
ج .	۳۷
الف . ایران	۳۷
۱ـ پاسارگاد	۳۷
۲ـ تخت‌جمشید	۳۷
۳ـ تیسفون	۳۸

www.atharebartar.com

۴ـ شوش ۳۹
۵ـ مناطق دیگر ۳۹
ب . ایران خارجی ۴۰
د . آتشکده‌ها ۴۱
هـ. آرامگاه‌ها و گورها ۴۱
و . قلعه‌ها ۴۲
ز . کلیساها ۴۳
ح . معابد و پرستشگاهها ۴۴
۴ـ حجاری و مجسمه‌سازی ۴۵
الف . کلیات ۴۵
ب . ۴۶
۱ـ هخامنشی ۴۶
۲ـ اشکانی ۴۶
۳ـ ساسانی ۴۶
ج . ۴۷
۱ـ بیستون ۴۷
۲ـ تخت‌جمشید ۴۸
۳ـ طاق بستان ۴۸
۵ـ کتیبه‌ها ۴۹
الف . کلیات ۴۹
ب . ۴۹
۱ـ هخامنشی ۴۹
۲ـ اشکانی ۵۱
۳ـ ساسانی ۵۱
ج . ۵۲
۱ـ آذربایجان ۵۲
۲ـ بیستون ۵۳
۳ـ مناطق دیگر ۵۳
۶ـ هنر تزئینی ۵۷
۷ـ نقاشی ۵۹

www.atharebartar.com

۸ـ سفال و سفالگری ۶۱
۹ـ هنرهای نمایشی (رقص) ۶۳
۱۰ـ موسیقی ۶۵
الف . کلیات ۶۵
ب . ساسانی ۶۶
۱۱ـ فلـزکاری ۶۹
الف . کلیات ۶۹
ب . ۷۰
۱ـ هخامنشی ۷۰
۲ـ ساسانی ۷۰
ج . ۷۱
۱ـ حسنلو ۷۱
۲ـ لرستان ۷۲
۳ـ مازندران ۷۲
۴ـ مناطق دیگر ۷۲
۱۲ـ اسلحه و اسلحه‌سازی ۷۵
۱۳ـ سکه‌شناسـی ۷۷
الف . کلیات ۷۷
ب . ۷۷
۱ـ هخامنشی ۷۷
۲ـ اشکانی ۷۸
۳ـ ساسانی ۷۸
ج . متفرقـه ۷۹
۱۴ـ مهرها ۸۱
۱۵ـ زینت‌آلات و جواهرات ۸۳
۱۶ـ نساجی و بافندگی ۸۵
الف . پارچه‌بافی ۸۵
ب . لباس ۸۵
ج . قالی ۸۷

www.atharebartar.com

۱۷ــ موزه‌ها ، نمایشگاهها و مجموعه‌های خصوصی ۸۹
الف . ایــران ۸۹
ب . مناطق دیگر ۹۰
فهرست نام کسان ۹۳
فهرست موضوعی ۱۰۵
فهرست منابع و مآخذ ۱۳۷

www.atharebartar.com

پیشگفتار

تنوع و گستردگی هنرایران قبل از اسلام و کثرت پژوهشهایی که دراین باره به ویژه به زبانهای اروپائی شده‌است و پراکندگی آثاری که جنبه‌های گوناگون هنر ایرانی را دربردارد ، نیاز به تدوین یک کتابشناسی جامع موضوعی را دراین زمینه ناگزیر می‌کند .

هنر جلوه راستین ویژگیهای فرهنگ هرملتی است . شکوفایی هرتمدنی بازتابش را به یک معنی درهنرمی‌یابد ، به ویژه هنری که از زندگی روزمره برکنار نباشد . دنیای هنر درخود فروبسته و جدا از دیگر پدیده‌های اجتماعی نیست و هنرمند تافته جدا بافته نیست که در برج عاج خود آثار هنری بیآفریند . هنر به ویژه در دوران باستان مشکل از دیگر فعالیتهای مادی‌و تولیدی بازشناخته می‌شد . در دوران ماقبل تاریخ و در سپیده تاریخ مکتوب زندگی روزمره و هنرآنچنان به یکدیگرپیوسته بودندکه نمی‌توان خط فاصلی میان آن دو کشید . آنچه که‌فی‌المثل از کاوشهای تپه سیلک و چغازنبیل و شوش پیدا شده و امروزه ما به‌آنان به چشم آثارهنری می‌نگریم ، درنظر مردم آن زمان و خالقان آن آثار وسائل و ابزار زندگی روزمره بود . ازاینروست که آثارهنری دوران باستان بهترین وسیله شناخت زندگی‌اجتماعی و آداب و رسوم و نحوه زیستن نیاکان ماست که هرگز سند مکتوبی از آنان به دست ما نرسیده است . هنر به این معنی مفهوم وسیعی را دربرمی‌گیرد وهمین مفهوم درتدوین این کتابشناسی موردنظر بوده است . تاریخ تمدن ایران تا قبل از دوران شاهنشاهی هخامنشی درواقع درپرتو کاوشهای باستانشناسی نوشته می‌شود. آثاری که از این کاوشها به دست آمده ، آثار هنری است ، ما از دیدن آنها لذت می‌بریم و

www.atharebartar.com

پدیدآورندگان آنها را هنرمند می‌نامیم . هنرمندی که آثارش از دستبرد زمان محفوظ مانده و از سپیده دم تاریخ به ما خبرمی‌دهد . از زندگی در روزگاران گذشته ، از تولیدابزار و وسائل ، از تسلط برطبیعت ، ازترس و حیرت ازپدیده‌های ماوراء طبیعی ، ازجنگ وشکار وتفریح وتفرج ، ازمراسم وآداب دینی وتدفین مردگان . ازاینروست که تاریخ هنر ، تاریخ فرهنگ و تمدن است و هرتاریخی که ازتمدن وفرهنگ اقوام باستانی سخن می‌گوید ، در واقع از هنر آنها ــ به وسیعترین مفهوم این کلمه ــ صحبت می‌دارد .

هنرایرانی هم از نظر وسعت مناطق و هم ازنظر طول زمان و هم ازنظر تنوع و گستردگی جایگاه خاصی درتاریخ هنر جهان دارد . کتابها و مقاله‌هایی که درباره هنرایرانی قبل ازاسلام نوشته شده ، هرچند که درقیاس با آثاری که درباره هنرهای دیگر معاصرش ــ مصری و یونانی ــ به رشته تحریر درآمده بالنسبه کمتر است ، ولی به هیچ روی اندک نیست .

پژوهشگران اروپائی به ویژه دراین زمینه تتبع بسیار کرده‌اند . البته تمام این آثار درجه یک نیست و غث و سمین درآنها فراوان است . ولی آنچه دراین میان خالیست ، جای تحقیقات پژوهشگران ایرانی است . هنرایرانی قبل ازاسلام تا کنون چندان که باید محل اعتناء و توجه محققان ایرانی نبوده‌است . مقایسه دومجلدفارسی و لاتین این کتابشناسی ــ هم ازنظر کمی و هم ازنظر کیفی ــ بهترین شاهد این مدعاست .

* * *

کوشیده‌ام کتابشناسی موضوعی هنرایران قبل ازاسلام تاحدامکان جامع و کامل باشد. این کتابشناسی در واقع شامل کتاب و مقاله هردوست . بسیاری ازتحقیقات اصیل دراصل بصورت مقاله و گزارش تهیه شده‌اند و بسیاری از این مقالات هنوز به صورت کتاب درنیامده‌اند . یک کتابشناسی جامع بدون ذکر مقالات هرگز کامل نیست . این کتابشناسی در دوجلد فارسی و لاتین فراهم آمده‌است . بخش لاتین به ویژه آثاری را که به زبانهای‌انگلیسی ، فرانسه ، آلمانی

www.atharebartar.com

و روسی منتشر شده، دربرمی‌گیرد. البته تا آنجا که توانستم آثاری را که به زبانهای دیگر نیز بوده (ازجمله ایتالیائی و هلندی)، دراین کتابشناسی آورده‌ام.

درتدوین تمام کتابشناسیهایی که خاص مسائل ایران تهیه می‌شوند، همواره یک مشکل مشترک وجود دارد. نه درایران و نه در هیچ نقطه جهان کتابخانه‌ای وجود ندارد که تمام یا اکثر کتابها و مقالات مربوط به ایران را یکجا دربرداشته باشد. از اینرو تدوین کتابشناسیها به ناچاراز روی کتابشناسیهای دیگر انجام می‌گیرد و در واقع کتابشناسی دست دوم تهیه می‌شود. این امر به خاطر سهل‌انگاری یا ساده گیری کتابنامه نویس نیست، از روی ناچاری است (آنهم اغلب ناقص و نادرست)، نه می‌توانیم آنها رادرجایی بیابیم و نه درباره آنها مطلبی پیداکنیم. بدیهی است که تکمیل اطلاعات کتابشناسی (بویژه تعداد صفحات) و تعیین دقیق موضوع کتاب و مقاله جز بادردست داشتن اصل آن اغلب امکان پذیرنیست و انجام این مهم، چنانکه‌گذشت، اگر نه ناممکن، سخت دشوار و زمانگیراست. حتی کتابشناس برجسته‌ای چون پیرسون ــ استاد کتابشناسی مدرسه مطالعات آسیائی و آفریقائی لندن ــ نیز با تمام امکانات و احاطه‌اش به منابع و مآخذ، نتوانسته‌است در کتابشناسی گزیده‌ای که از ایران قبل از اسلام تهیه کرده، به تمام منابع و مدارک دسترسی یابد و بناچار کتابها و مقالاتی را که خود ندیده و از کتابشناسیها و فهرستهای گوناگون جمع آورده، با علامت ستاره مشخص کرده‌است. بهرتقدیر صرف نبودن تعداد صفحات و یا اطلاعات جزئی دیگرنباید باعث شود که کتاب و مقاله را یکسره از کتابشناسی حذف کنیم. البته در ضبط نام درست نویسنده و عنوان کتاب و مقاله دقت و جستجوی بسیار بکار برده‌ام و در واقع درکتابشناسیها این دو جزء بیگمان بیش از اجزاء دیگر اهمیت دارند.

در تدوین کتابشناسی هنر ایران نخست با استفاده از کتابشناسیهای عام، اختصاصی، کتابنامه آخر کتابها و مقالات و فهرست کتابخانه‌های مختلف صورت جامعی از نام و مشخصات کتابها و مقالات فراهم آورده‌ام. مراحل بعدی تکمیل اطلاعات و مشخصات کتابشناسی هرکتاب و مقاله و تعیین دقیق موضوع آن بود.

www.atharebartar.com